

УДК 340.1

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.5.22>

Пікуля Тетяна Олександрівна,

кандидат юридичних наук, доцент,

професор кафедри теоретичної юриспруденції

Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

ORCID ID: 0000-0003-0430-3255

ПРАВОВІ ЦІННОСТІ ПОСТМОДЕРНОЇ СУСПІЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ

LEGAL VALUES OF POSTMODERN SOCIAL CONSCIOUSNESS

У статті наголошується на тому, що у глобалізованому світі постмодерна суспільна свідомість є духовним явищем, засадничим чинником якої виступає предметна чуттєвість, а ключовим засобом – інструментальний розум, який породжує фрагментарне мислення. Через це правосвідомість як частина глобальної суспільної свідомості прагне до деформалізації, адже є принципово антиієрархічною.

Глобалізація, яка пов'язана з інформатизацією, інтелектуалізацією суспільства та інтенсифікацією інтеграційних процесів, відбулася одночасно із формуванням постмодерної культури і спричинила зміни в усіх соціальних практиках, в тому числі й у правовідносинах та правосвідомості. Зміни проявилися в атомізації, біфуркаційності, епістемологічній невизначеності. Почалися постмодерні маніпуляції знаками, сенсами й образами.

Постмодерна правосвідомість знецінила існуючі норми права, через що почала ґрунтуватися не стільки на розумі, скільки на почуттях і емоціях. За цих умов зазнали нівелювання гіпотези правових норм, розмилися межі регулятивної дії правових диспозицій та формалізувався імперативний характер правових санкцій.

У глобалізованому світі постмодерна суспільна свідомість гібридується. У зв'язку з цим правосвідомість, як частина глобальної суспільної свідомості деконструюється, адже є принципово антиієрархічною й антиаподиктичною, через що модерні визначення права і правосвідомості втрачають свою актуальність. Така особливість сприйняття світу в умовах послаблення цінностей і цілісності детермінує морально-правовий релятивізм, розмиваючи аксіологічні засади правосвідомості. Заперечуючи будь-якого роду норми, традиції, моральні парадигми, постмодерна свідомість розвінчує авторитети будь-якого рангу, зокрема – політико-правові ідеали Модерну, ставлячи під сумнів природу людського існування як «res cogitans», тобто як мислячої реальності, відмовляючи у такий спосіб думці в істинності, а реальності – в існуванні. Це внутрішнє неприйняття однозначності, боротьба з тотальністю знаків і значень відбуваються в добу Постмодерну на всіх рівнях буття.

У зв'язку з цим, найбільш коректним розумінням правосвідомості у її співвідношенні зі змістом поняття «глобалізація» буде таке, яке правову свідомість інтерпретує як одну із форм існування права поряд із правовою нормою та правовими відносинами.

Ключові слова: *постмодерна правосвідомість, глобалізація, глобальна правосвідомість.*

The article emphasizes that in the globalized world, postmodern social consciousness is a spiritual phenomenon, the fundamental factor of which is objective sensibility, and the key tool is the instrumental mind, which generates fragmented thinking. Because of this, legal consciousness as a part of global social consciousness tends to deformatization, because it is fundamentally anti-hierarchical.

Globalization, which is associated with informatization, intellectualization of society and intensification of integration processes, took place simultaneously with the formation of postmodern culture and caused changes in all social practices, including legal relations and legal awareness. Changes manifested themselves in atomization, bifurcation, and epistemological uncertainty. Postmodern manipulations of signs, meanings, and images began.

Postmodern legal consciousness has devalued the existing norms of law, which is why it began to be based not so much on reason as on feelings and emotions. Under these conditions, the hypothesis of legal norms was leveled, the boundaries of the regulatory effect of legal dispositions were blurred, and the imperative nature of legal sanctions was formalized.

In the globalized world, postmodern social consciousness is hybridizing. In this regard, legal consciousness, as a part of global social consciousness, is deconstructed, because it is fundamentally anti-hierarchical and anti-apodictic, due to which modern definitions of law and legal consciousness lose their relevance. Such a feature of the perception of the world in conditions of weakening of values and integrity determines moral and legal relativism, blurring the axiological foundations of legal awareness. Denying any kind of norms, traditions, moral paradigms, postmodern consciousness debunks authorities of any rank, in particular – the political and legal ideals of Modernism, questioning the nature of human existence as "res cogitans", that is, as a thinking reality, rejecting in this way thoughts in truth, and reality in existence. This internal rejection of unambiguity, the struggle with the totality of signs and meanings takes place in the Postmodern era at all levels of existence.

In this regard, the most correct understanding of legal consciousness in its relationship with the meaning of the concept of "globalization" will be that which interprets legal consciousness as one of the forms of the existence of law along with legal norms and legal relations.

Key words: *postmodern legal awareness, globalization, global legal awareness.*

Постановка проблеми. Друга половина ХХ ст. ознаменувалася глобалізацією та цифровою трансформацією, які розпочалися в Західній Європі, та на початку ХХІ ст. поширилися на інші регіони світу. Розпочавшись в економічній сфері, глобалізація та цифрова трансформація майже одразу охопили й правову сферу [1, с. 225–236].

Серед численних питань, що постали перед правниками, особливої актуальності набули питання, пов'язані з розуміння специфіки трансформації правових цінностей постмодерної суспільної свідомості в умовах глобалізації.

Внаслідок складності і багатоаспектності проблематики правової культури та свідомості, питання трансформації правових цінностей постмодерної суспільної свідомості залишаються не лише не вивченими, але й навіть не піднятими в юридичній науці.

Аналіз останніх публікацій за проблематикою. Теоретико-методологічною основою дослідження постмодерної суспільної правосвідомості послужили праці вітчизняних науковців Ю. М. Грошевого, О. Г. Данильяна, О. П. Дзюбаня, Д. О. Єрмоленка, Ю. Ю. Калиновського, О. В. Петришина, В. І. Тимошенко, С. В. Чайковського, М. Є. Черкас. Феномен правосвідомості у контексті суспільної свідомості та у різних її проявах досліджували такі вчені, як: В. Андрущенко, О. Бандура, С. Орденів, М. Цимбалюк, І. Яковюк та інші. Постмодерні дослідження глобальної правосвідомості перебували у центрі уваги Ж. Бодрийяра, Л. Дротянко, М. Фуко, Ю. Хабермаса тощо.

Мета дослідження: визначити особливості правових цінностей постмодерної суспільної свідомості.

Викладення основного матеріалу дослідження. На межі третього тисячоліття, в процесі переходу від Модерну до Постмодерну, людство вийшло на якісно новий етап своєї історії. Сформувався новий тип світового співтовариства, яке можна назвати століттям глобальної цивілізації або глобального інформаційного суспільства, в якому використання інформації як головного чинника суспільного розвитку створило нову соціальну модель, спрямовану на масове використання інформаційно-комунікативних технологій, єдиний інформаційний простір й мережеве глобальне суспільство.

Формування єдиного інформаційного простору й мережевого глобального суспільства мали подвійну природу:

по-перше, вони сприяли виробленню універсальних загальнолюдських принципів розвитку цивілізації;

по-друге, – інформаційно-комунікативні технології гіпертрофували бажання та можливості політичних режимів контролювати масову свідомість, маніпулювати нею у контексті формування та реалізації як внутрішньополітичних, так, і зовнішньополітичних цілей, генеруючи нові виклики й загрози політичній стабільності та національній безпеці.

У період переходу від Модерну до Постмодерну, який супроводжувався процесом глобалізації, правосвідомість, як на повсякденному, так і на теоретичному рівнях, зазнала суттєвих змін.

Глобалізація, яка пов'язана з інформатизацією, інтелектуалізацією суспільства та інтенсифікацією інтеграційних процесів, відбулася одночасно із формуванням постмодерної культури і спричинила зміни в усіх соціальних практиках, в тому числі й у правовідносинах та правосвідомості. Зміни проявилися в атомізації, біфуркаційності, епістемологічній невизначеності. Почалися постмодерні маніпуляції знаками, сенсами й образами [2].

Постмодерна правосвідомість знецінила існуючі норми права, через що почала ґрунтуватися не стільки на розумі, скільки на почуттях і емоціях. За цих умов зазнали нівелювання гіпотези правових норм, розмилися межі регулятивної дії правових диспозицій та формалізувався імперативний характер правових санкцій.

У глобалізованому світі постмодерна суспільна свідомість гібридувалася, набула стану цілісного духовного явища, засадничим чинником якої стали предметна чуттєвість, а ключовим засобом – інструментальний розум, для якого притаманне фрагментарне мислення. У зв'язку з цим правова свідомість, як частина глобальної суспільної свідомості деконструювалася, адже є принципово антиєрархічною й антиподиктичною, через що модерні визначення права і правосвідомості втратили свою актуальність.

Така особливість сприйняття світу в умовах послаблення цінностей і цілісності детермінує морально-правовий релятивізм, розмиваючи аксіологічні засади правосвідомості. Заперечуючи будь-якого роду норми, традиції, моральні парадигми, постмодерна свідомість розвінчує авторитети будь-якого рангу, зокрема – політико-правові ідеали Модерну, ставлячи під сумнів природу людського існування як «*res cogitans*», тобто як мислячої реальності, відмовляючи у такий спосіб думці в істинності, а реальності – в існуванні. Це внутрішнє неприйняття однозначності, боротьба з тотальністю знаків і значень відбуваються в добу Постмодерну на всіх рівнях буття [3, с. 88].

Якщо домінуючою тезою в науці Модерну була секуляризація свідомості та «разчаклування» світу шляхом пошуку і виявлення абсолютного знання на принципах логоцентризму, то в епоху Постмодерну завданням науки стала деконструкція культури і, як наслідок, – «зняття чарів» зі світу іронічністю трактувань, десакралізація високих матерій і розвінчання усіх абсолютів. Неважко простежити зв'язок зазначених факторів із правом та специфікою його розуміння. А саме, постмодернізм і право входять у явний дисонанс, адже «перший націлений на подальше багатократне відтворення в образах, символах і культурних кодах переважно гострих соціальних ситуацій і явищ, друге – право – транслює логіку, доцільність і закономірність тенденцій суспільного розвитку.

Постмодернізм руйнує природні й невідчужувані засади та цінності людини з позиції права, а саме право зазнає таких змін, які впливають на його сприйняття, яке, завдяки «постмодерністській чутливості» (Ж.-Ф. Ліотар), ґрунтується вже не на розумі, а на почуттях. І якщо завдяки інформатизації у постмодерному суспільстві існує певна обізнаність стосовно своїх прав, у той же час простежується загрозлива легковажність та нехтування своїми обов'язками.

Легітимація узвичаєних норм у постмодерний період відбувається шляхом регламентації проведення дискурсу, адже в умовах ризомності знаків і значень, інтертекстуальності і інтерсуб'єктивності практики аргументації, норми апіорі визнані як довільні правила, оцінка яким може бути дана лише гіпотетично. Це дало підстави Ж. Бодрійяру розглядати соціальну систему як похідну від знакової системи, одиницею якої є «симулякр». На його думку симуляція є небезпечною, «бо дозволяє в будь-який момент зробити припущення, поза своїм предметом, що порядок і закон самі можуть-таки бути всього-на-всього симуляцією» [4, с. 32]. Йдеться про постмодерну владу знаків та систем, що їх виробляють. На думку філософа, панування за допомогою знакових систем змінює стратегічні цілі Модерну з процесу виробництва, отримання прибутку й експлуатації на постмодерні маніпуляції знаками, сенсами і свідомістю. Знаки, у процесі симуляції, відриваючись від своїх референтів, перетворюються на «симулякри», які відтворюють і транслюють сенси, що не є адекватними соціальним подіям і ситуаціям. Відбувається розрив між знаком і реальністю.

Плюралістична модель Постмодерну викликає децентралізацію соціальних і культурних

зв'язків, що знаходить свій прояв і у правовій сфері у вигляді нормативної терпимості до ненормативності. Зазначені фактори постають і як системотворчі конструкти, і як аксіологічні чинники, які формують постмодерну свідомість. Окрім того, при всій своїй неоднозначності вони позиціонуються як ключові інтеграційні установки глобалізації, небезпідставно стаючи об'єктом критики з боку співтовариств, що мають сталі погляди і традиційні соціокультурні установки. Тому виникає кілька внутрішніх суперечностей, які супроводжують процес формування постмодерної правосвідомості:

- втрата людиною ціннісно-смислових життєвих орієнтирів за одночасного зростання ролі індивідуалістичних установок;
- нівелювання в глобальній практиці повсякденних відносин традиційних норм і цінностей, вироблених у рамках локальних культур;
- розпад синкретичного світосприйняття на безліч фрагментів, слабо структурованих між собою;
- скептицизм щодо людини як суб'єкта цілорациональної діяльності та пізнання, і, як наслідок, – заперечення модерного антропоцентризму й гуманізму;
- розчарування в раціоналізмі, а також у розроблених на його основі ідеалах і цінностях сцієнтизму [2].

Разом із тим, західні вчені прагнуть підходити до питання правосвідомості з логіко-семантичної позиції, згідно з якою право повинно відповідати принципам матеріальної адекватності і формальної несуперечливості, та з прагматичної позиції, на підставі якої вчені оцінюють правосвідомість як те, що розуміють люди під поняттям «право». Так, М. Хертоу стверджує, що сприйняття людиною права, з одного боку, нерозривно пов'язане з розумінням права як явища, а з іншого – розуміння сутності права не може розглядатися окремо від позитивних норм офіційного права [5], а також діючої системи суспільних відносин.

У постмодерну епоху інтенсифікуються процеси становлення єдиного уніфікованого економічного і соціального простору, через що актуалізується питання формування глобальної правосвідомості на підставі універсальних норм поведінки людини та державної політики. Вони супроводжуються політичними змінами в традиціоналістських суспільствах у ставленні до прав людини, адже глобальний дискурс вимагає рівності позицій з огляду на рівень суспільного розвитку. Звідси ключовим критерієм приналежності країни до провідних держав світу стають не еко-

номічні показники, а наявність соціального капіталу та ліберальних правовідносин.

Нові соціокультурні реалії несуть екзистенційну невизначеність і ризику. Зростає обізнаність про те, що нові культурні реалії перестають бути однозначно «хорошими» або «ворожими»; вони амбівалентні, оскільки несуть у собі не тільки очевидні блага, але й часом приховані небезпеки і навпаки [6, с. 14].

Плюралістичність сучасного світу виключає можливість існування в замкнених правових культурах та свідомості. Відбуваються процеси правової акультурації, тобто взаємодії між правовими культурами на рівні законодавства, судової практики, юридичної освіти та науки.

Правовий плюралізм – це співіснування в єдиному обмеженому просторі, як юридичного права, так і різних соціальних спільностей, а також права однієї соціальної спільності з іншими спільносними правопорядками. Відповідне визначення характеризує правовий плюралізм по «вертикалі» та по «горизанталі», а саме: співіснування юридичного права та спільносного права, а також співіснування різних спільносних правопорядків. Такий поділ є умовним, науково обґрунтованим. У правовій реальності «вертикаль» і «горизонталь» правового плюралізму утворюють єдину правову конструкцію.

Кожна соціальна спільнота через власне мікросередовище, свою соціальну автономність формує власні звичаї, традиції, а отже і свою культуру та свідомість. Найбільш стабільною формою соціокультурного життя людей є етнічна спільність. Але всі основні риси права найбільш явно виявляються в етнічних спільнотах. При цьому та чи інша етнічна спільність має в результаті історично сформованих уявлень про світ традицій, своє право (спільностне право), що відповідає правовій свідомості членів цієї спільноти і необхідне для їх існування в певних умовах, які становлять

як зовнішні чинники (кліматичні, географічні, біологічні), так і соціально-економічні (рівень розвиненості економіки, демографічний стан, рівень освіти).

Сьогодні правовий плюралізм проявляється в тому, що кожне суспільство у мужах держави в результаті міграційних процесів або формування територіальних автономій, де «консервується» певна культура, живуть різні етнічні спільності, національні меншини, корінні нечисленні народи. Кожна з цих етнічних спільностей має власну культуру, відмінну від культури інших спільностей. Основною характеристикою етносу також є його свідомість (колективна свідомість, що дає відчуття ідентичності) і стереотип поведінки, що визначає відносини усередині спільності і зв'язок між індивідом і спільністю загалом [7].

Висновок. Глобальна правосвідомість прагне до деформалізації, адже, з одного боку, всі аксіологічні константи глобального права у вигляді свободи, справедливості, рівності, прав людини є особистісно-центрованими, а з іншого, – глобальна модель права накладається на системи суспільних відносин суспільств, які знаходяться на різних стадіях розвитку, що викликає трансформації права, правових відносин і правосвідомості. У зв'язку з цим, найбільш коректним розумінням правосвідомості у її співвідношенні зі змістом поняття «глобалізація» буде таке, яке правову свідомість інтерпретує як одну із форм існування права поряд із правовою нормою та правовими відносинами. Таке розуміння, будучи найзагальнішим і найабстрактнішим, з різноманіття даних вибирає лише моменти, що підпадають під категорію всезагального, а тому відповідає як західній індивідуалістській системі відносин, так і усім трансформаціям, якої зазнають право і правосвідомість у традиціоналістських суспільствах, а тому відповідає полісоціокультурному феномену глобалізації.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Яковюк І. В. Правові основи європейської інтеграції та її вплив на державно-правовий розвиток України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2014. 474 с.
2. Орденів С. С. Глобалізаційні трансформації правової свідомості суспільства: соціально-філософський аспект. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/14434>.
3. Орденів С. С. Філософська експлікація поняття постмодерної правосвідомості суспільства. *Вісник НАУ. Серія: Філософія. Культурологія*. 2016. № 2 (24). С. 86–90. URL: https://er.nau.edu.ua/bitstream/NAU/26506/1/%d0%9e%d1%80%d0%b4%d0%b5%d0%bd%d0%be%d0%b2_24.pdf.
4. Бодрийяр Ж. Симулякри і симуляції. Київ. Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. 230 с.
5. Hertogh M. A «European» Conception of Legal Consciousness: Rediscovering Eugen Ehrlich. *Journal of Law and Society*. 2004. Vol. 31. № 4. P. 457–481. URL: <https://www.jstor.org/stable/1410651>.
6. Danilyan O., Dzoban A. Existence-network dimension of information security in modern society. *Схід. – (Аналітично-інформаційний журнал)*. 2021. Т. 1 (1). С. 11–17.
7. Завальнюк А. Правовий плюралізм як прояв правової антропологізації. *Юридичний вісник*. 2012. № 4. С. 135–140. URL: <http://yuv.onua.edu.ua/index.php/yuv/article/view/322/303>